

²³ Kovas A. Survey of American Indian Alcohol Statutes, 1975-2006: Evolving Needs and Future Opportunities for Tribal Health [Електронний ресурс] / Anne E. Kovas, Bentson H. McFarland, Michael G. Landen, Adriana L. Lopez, Philip A. May // Journal of

Studies on Alcohol and Drugs. – Режим доступу: http://www.jsad.com/jsad/article/Survey_of_American_Indian_Alcohol_Statutes_19752006_Evolving_Needs_and_F/2216.html.

УДК: 327.2

© *Тарас Лаврук*
(м. Івано-Франківськ)

ГЕОПОЛІТИЧНА ДЕТЕРМІНАНТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ

Будь-яка геополітична дійсність є результатом політичного, господарсько-економічного і насамперед культурно-цивілізаційного розвитку. Разом з тим наявний геополітичний статус-кво здійснює зворотний вплив практично на всі сфери суспільного життя. Як результат – маємо справу з надзвичайно складним взаємовпливом.

Ключові слова: геополітичні пріоритети, цивілізаційний вибір, перспективи розвитку, геополітична зумовленість, закономірності геополітичного генезису.

Taras Lavruk. Geopolitical Determinants of Civilizational Choice. Any geopolitical reality is a result of political, economic and especially cultural and civilizational development. However, existing geopolitical status quo has the opposite effect on almost all aspects of social life. As a result, we are dealing with extremely complex mutual influence.

Keywords: geopolitical model of the world, symbolic reality, metaphorical tools, interpretative accents, semantic expressiveness.

Тарас Лаврук. Геополитическая детерминанта цивилизационного выбора. Любая геополитическая действительность является результатом политического, хозяйственно-экономического и прежде всего культурно-цивилизационного развития. Вместе с тем существующий геополитический статус-кво осуществляет обратное влияние практически на все сферы общественной жизни. Как результат - имеем дело с чрезвычайно сложным взаимовлиянием.

Ключевые слова: геополитические приоритеты, цивилизационный выбор, перспективы развития, геополитическая обусловленность, закономірности геополитического генезиса.

Чверть століття тому публікація такої тематичної спрямованості виявилася б неможливою з двоох міркувань. По-перше, в 30-ті роки ХХ століття цілком наукова ідея про «життєвий простір» німецького вченого Фрідріха Ратцеля була використана для псевдонаукового обґрунтування експансіоністської політики німецьких нацистів, спрямованої на розв'язування війни із сусідами і захоплення нових територій. Це виявилось достатньою причиною того, що в Радянському Союзі геополітика як наукова сфера знання разом з генетикою та кібернетикою були оголошені «шкідливими і буржуазними». Як наслідок – науковці зокрема і суспільство загалом упродовж тривалого часу були позбавлені ефе-

ктивного аналітичного інструментарію і світоглядних узагальнень геополітичної концептуалістики¹.

По-друге, тематика цивілізаційного вибору також вважалася вичерпаною, оскільки тут превалювали апріорні й аксіоматичні істини на кшталт: міра цивілізаційності суспільства перебуває в безпосередній корелятивній залежності від соціалістичного (комуністичного) вибору. А якщо з геополітикою і цивілізаційним вибором усе зрозуміло, то обґрунтувати актуальність і потребу такого дослідження практично неможливо.

Щоправда, після розпаду СРСР з'ясувалося, що геополітика і цивілізаційний вибір є невичерпним напрямком дослідження, поліаспектність якого практично неможливо вичерпати. Коли і як відбувся розподіл людської цивілізації на дві гілки – східну та західну? В чому полягають відмінності між ними і наскільки вони глибокі, категоричні? Одразу слід зазначити, що поняття «Схід» не співпадає з географічним сходом. Він означає скоріше «не-Захід», тобто ті країни, які не охоплені західною цивілізацією.

З плином часу динаміка кардинальних культурних змін, котрі сутнісно розмежували епохи, прискорювалася. Приміром, епоха кам'яного віку (олдувайська) тривала 1,5-2 мільйони років; наступна – ашельська – вже 600 тисяч років; мустьє, або середній палеоліт, – близько 60 тисяч років; нарешті, пізній палеоліт – лише 15-30 тисяч. Мезоліт, або середній кам'яний вік, охоплював близько 4-6 тисяч років. З неолітичною епохою пов'язане помітний і чітко виражений нерівномірний розвиток людських культур у різних регіонах планети. З цією причини новокам'яний вік і подальша епоха міді та бронзи мали на різних територіях різну хронологічну тривалість: неоліт – від п'яти до двох тисячоліть, а вік міді та бронзи – від 4 тисяч до 700-800 років.

Починаючи з епохи ранньої бронзи (із середини IV тисячоліття до н.е. і аж до середньовіччя) зазнали руйнування і були заміщені на цивілізаційному олімпі більшість культур. З першої половини II тисячоліття до н.е. деструктивні явища періодично охоплювали ледве не всі культури Євразії і Північної Африки – від Тихого океану й до Атлантики. В пам'яті очевидців ці періоди закарбувалися похмурим хаосом руйнувань, який тривав впродовж двох-п'яти століть.

Спостерігається дивний парадокс: культури ускладнювалися, їхня організація ставала більш

досконалою і пристосованою до існування в навколишньому світі, але паралельно і майже невідворотно з кожною новою епохою посилювалась нестійкість культур, прискорювався ритм їхніх видозмін. Спочатку основну детермінативну роль відігравали природні умови. Їхній вирішальний вплив на ранніх етапах людської історії не підлягає сумніву: цикли різких потеплінь і похолодань, наступ і танення льодовика призводили до істотних змін на рівні флори і фауни, а відтак – і до істотної корекції історичної долі людства.

Втім, природними причинами важко пояснити прискорення ритму подальшого розвитку, коли сформувалися досконаліші культури. Тим більше, що різких кліматичних змін впродовж декількох попередніх тисячоліть не спостерігалось. Логічно припустити, що структура більш примітивних культур відрізнялася деякими особливостями, котрі забезпечують їх більшу стабільність, однак згодом у процесі розвитку соціальних організмів в них накопичувалися такі властивості, які надавали їм нерівноважний характер.

Генеалогія кожної культури володіє деякими базовими, інваріантними ознаками. Здебільшого виокремлюють сім основних складових: 1) матеріальне виробництво; 2) суспільна свідомість; 3) суспільна психологія; 4) функціональна диференціація; 5) соціальні організації; 6) інформаційно-комунікативна складова; 7) нормативні регламентації. Перераховані фактори є неодмінними, імперативними умовами існування культури, оскільки навіть без одного з них жодна культура не може існувати.

У книзі Мен-Цзи IV – III століть до н.е. зазначалося: якби кожен сам робив все, що можуть принести людству сто ремесел, а на додаток ще й користувався лише тим, що зробив сам, то народ ніколи не знав би перепочинку. Це – надзвичайно влучне політекономічне зауваження, геніальність концептуального каркасу якого була підтверджена подальшим розвитком економіки і господарства людства. Зокрема, з початком землеробства і скотарства в руках суспільства опинився регулярний додатковий продукт, що дозволило перейти на значно вищий рівень функціональної диференціації суспільства, а з підвищенням рівня професіоналізації і виокремленням регулюючої соціальної життєвої верхівки суспільства різко зросла інтенсифікація і ефективність виробництва.

Аби збагнути загальну логіку, закономірності еволюціонування народу, необхідно вийти за межі його історії і порівняти не події в житті одного народу в різні часи, а історичні шляхи, пройдені за аналогічних умов різними народами. Впродовж попередніх п'яти тисячоліть у ролі цивілізаційних лідерів змінювали один одного Єгипет, Греція, Рим, Франція, Нідерланди, Великобританія. Ця естафета прогресу перетнула Близький схід і Європу, рухаючись з південного сходу на північний захід. Перехідний період зміни лідера – це час смуту, після завершення якої новий лідер виникав, як правило, поруч зі старим, на його периферії.

На відміну від Заходу, на Сході смута завершується не тим, що на периферії старого суспільного організму виникає новий лідер, а відродженням попереднього державного устрою на тій же території. Іншими словами, Сходу більше притаманна не «естафета прогресу», а «біг на місці». Це одна з ключових, принципових цивілізаційних Заходу та Сходу².

Класична східна деспотія є поєднанням двох елементів: абсолютної влади, централізовано-бюрократичного управління і общинного менталітету. В даному разі коректно вести мову про централізовану бюрократично-общинну державу. Її характерною ознакою є перманентне зростання кількості чиновників і ускладнення структури бюрократичного апарату, який з часом починає працювати сам на себе, абстрагуючись від потреб суспільних реалій. Врешті-решт чиновники стають самодостатньою силою, і тоді централізовано-бюрократична система управління стає все менше централізованою і все більше бюрократичною, неефективною. Чиновницький апарат розростається до таких меж, що поглинає всю державу, унеможливаючи вільний, неконтрольований згори розвиток суспільства.

В Азії держави утворювалися в регіонах, розмежованих значними відстанями, високими горами, пустелями і степами, де володарювали войовничі кочові племена. Перепади рівнів культури між державами та кочівниками були настільки значними, що контакти між ними не могли призвести до синтезу нових цивілізацій.

Натомість у Стародавній Греції, яка сприйняла і засвоїла культурні досягнення Єгипту й інших середземноморських сусідів, цивілізація зосереджувалась на невеликих клаптиках землі, обробка яких вимагала від землероба ініціативи та інновацій, прийняття самостійних рішень, виключаючи при цьому діяльність великих колективів, котрі виконують однакові рутинні операції, як це мало місце в більшості регіонів Азії. Відтак, общинне життя тут із самого початку було іншим: воно надавало індивіду більшу свободу, спонукаючи до сприйняття, засвоєння і застосування креативності.

Не випадково навіть перші держави на території Стародавньої Греції значно відрізнялися від східних деспотій. Згодом зародилося «грецьке диво» – розквіт філософії, науки, мистецтва і літератури, що заклало духовні основи європейської цивілізації. У 500 році до н.е. в Афінах завершилося формування демократичного міста-держави, яке було категоричною і радикальною протилежністю східних деспотій. Так західна гілка людства остаточно відмежувалась від східної. Наслідки розмежування мали вплив на всі сфери суспільної життєдіяльності. Вони були цілком об'єктивними і закономірними, акумулювавши в собі ключові культивовані й селекціоновані акценти пройденого історичного шляху.

В історії Китаю цикли «деспотична династія – смута» простежуються особливо виразно. Їх було

значно більше, ніж у Єгипті, – аж 11! Смута закінчувалася після того, яке переможцю у боротьбі за владу вдавалося об'єднати країну і заснувати нову династію. А ким він був – володарем одного із китайських держав (тричі), керівником селянського повстання (двічі), полководцем (двічі) або провідником кочівників (чотири рази) – це практично не впливало на алгоритм еволюціонування: на зміну економічному піднесенню з часом приходив занепад. Не випадково, в Китаї замість традиційного для Європи образу історичного розвитку у вигляді спіралі послуговуються іншим стереотипом – стисненою спіраллю, яка майже зливається з колом.

Фараон Аменхотеп IV, який згодом взяв собі ім'я Ехнатон, вперше в історії спробував втілити дві великі ідеї: релігійну ідею єдинобожжя і суто практичну ідею необхідності періодичної зміни владних еліт. Численним людино- і звіроподібним богам Єгипту, у кожного з яких були свої храми і жреці, які тлумачили волю цих богів, він прогностично вив єдиного бога – Сонце – і проголосив себе його сином і єдиним тлумачем його волі. Це завдало нищівного удару не лише по впливовій касті жреців, а й по всьому менталітету тодішнього єгипетського суспільства.

Ще одним ударом була заміна значної частини службовців новими людьми – зобов'язаними своїм висуненням особисто фараону, а відтак відданими йому представниками «середнього класу». Втім, після смерті Ехнатона старі боги знову посіли свої місця, а нова управлінська еліта почала думати лише про те, як уподібнитись своїм попередникам. Общинний менталітет і культ традиційних богів вистояв перед тиском реформ, державна машина увійшла в попередню колію. Держава відновилася, відтворивши в основних рисах попередню форму.

Згідно з гіпотезою Зигмунда Фрейда, своєрідним продовжувачем реформ Ехнатона став Мойсей: він закликав євреїв покинути країну, в якій народилася, але не змогла утвердитися ідея про єдиного, неантропоморфного бога. Саме Мойсей надихнув євреїв на перехід через пустелю, котра відмежовувала свободу від рабства. Лише за межами єгипетської цивілізації, на її периферії, перетворившись за 40 років блукань пустелею в інших людей, євреї змогли досягти нові, значно вищі релігійні почуття, прообразом яких був відхилений ідейний пантеон Ехнатона. Потім історія повторилася: нові релігійні ідеї проголосив Ісус, але вони не мали шансів утвердитися там, де впродовж століть сповідувався іудаїзм, тому християнство остаточно сформувалося і восторжествувало за межами Іудеї в результаті синтезу з грецькою філософією.

У Вавилоні чиновники фіксували на глиняних табличках буквально все – аж до найдрібніших господарських операцій. Себе вони при цьому називали рабами царя, а цар був намісником бога на землі і водночас рабом богів. Так формувалась світоглядна парадигма, згідно з якою, по-перше, всі – раби, по-друге, все під контролем.

Коли територія сучасної Франції, заселеної кельтськими племенами галлів, була завойована римлянами, то корінне кельтське населення засвоїло матеріальну і духовну культуру завойовників. Галли перейшли на латинську мову, перейняли у римлян стиль одягу і спосіб життя, зробили вибір на користь урбанізації, інтенсивно заселяючи засновані римлянами міста. Водночас вони зберегли місцеві традиції. Отже, в даному разі «романізація» призвела до створення нової етнічної спільноти – галло-римлян, які активно й динамічно включилися в господарську життєдіяльність Римської держави.

Історичні долі германців склалися інакше. Втративши в битві з ними в Тевтобурзькому лісі (IX рік до н.е.) два легіони воїнів, римляни відмовилися від подальших спроб підпорядкувати собі германські землі. Тацит наполягав, що причин для такого кроку було дві – причому, обидві з них належать до категорії того, що мовою сучасної економіки називається рентабельність: перша – це жадливі ліси і болота, друга – клімат, непридатний для вирощування плодкових дерев. Втім, з цілковитою впевненістю можна зазначити і третю причину – войовничість племен германців.

Коли германські племена франків вторглися в Галлію, то вони засвоїли вищу культуру переможених ними галло-римлян і продемонстрували ефективність синтезу культур, створивши державу, яка поширила свою владу на величезній території. У 500 році франкський король Хлодвіг заволодів більшою частиною Галлії і разом зі своїм військом прийняв римсько-християнську віру. У VIII столітті площа Франкського королівства наблизилась до тієї, яку півстоліття доти займала Західна Римська імперія. На півдні франки завоювали майже всю Італію, включаючи Рим, а на півночі й сході поширили свій вплив до Ельби і берегів Балтики.

Карл Великий, під час правління якого Франкське королівство досягло найвищого рівня могутності, спробував відтворити Західну Римську імперію – у 800 році Папа увінчав його в Римі короною, а Східна Римська імперія після кількох у війні з франками визнала за Карлом титул «Імператора римлян». Однак успіх виявився нетривалим: через кілька десятиліть після смерті свого фундатора Франкська імперія розпалася на три королівства, східне з яких стало першою німецькою державою. Саме в межах цих територій розпочалось формування німецької нації – етнічний симбіоз германських племен.

Німецька частина імперії успадкувала від франків один фатальний дар: натхнені прикладом Карла Великого, германські королі впродовж багатьох століть намагалися відродити Римську імперію: вони скеровували свої легіони на Рим з метою змусити Папу коронувати себе титулом римських імператорів. Римська церква побоювалася, що вона може розділити долю християнської церкви Візантії, котра опинилася у цілковитому підпорядкуванні імператора, тому папський престол всіляко проти-

стояв відтворенню імперії, небезпідставно вбачаючи в ній силу, спроможну обмежити владу папства.

Для завоювання Італії німецькі королі розігрували складні воєнно-політичні та дипломатичні комбінації за участю єпископів, своїх васалів і знаті буферних держав. Спочатку така політика мала успіх: король Оттон I у 962 році змусив Римського папу проголосити себе імператором. Так через 150 років по смерті Карла Великого була заснована перша Германська імперія, яка з 1034 року носила титул «Римської». Однак як тільки армія імператора полишила Італію, папа організував проти нього змову, і римляни розгромили німецький гарнізон.

Цей алгоритм повторювався неодноразово в подальшому. Як результат – надійно закріпити своє панування над Італією претендентам на імператорську корону ніяк не вдавалося, а в середині XI століття церква відсторонила імператора від участі у виборах папи. Ставши незалежним, папський престол почав користуватися грізною зброєю відлученням імператора від церкви. Вперше випробував на собі міць такого методу Генріх IV. Назва замку, в якому цей імператор у 1077 році вимолював для себе прощення у папи, набула ознак символічної аналогії («йти в Каноссу»).

У XII столітті Фрідріх Барбароссі вдалося закріпити свої позиції як в середині країни в боротьбі з васалами, так і на міжнародній арені. Однак після п'ятого походу в Італію, який завершився розгромом німецьких військ, він був змушений так само, як сто років до того його попередник Генріх IV, вимолювати прощення у папи («Каносса II» відбулася у Венеції).

На початку VIII століття майже весь Піренейський півострів став трофеєм північно-африканських маврів. Лише гірській Астурії на півночі країни вдалося зберегти незалежність. Вигнання маврів відбулося наприкінці XV століття. Інквізиція, започаткована майже водночас з формуванням Іспанського королівства почала з переслідування євреїв, які формально прийняли хрещення, однак продовжували виконувати іудейські обряди. Сотні тисяч євреїв, які відмовилися хреститися, були вислані до Америки, яка щойно була відкрита. Згодом жертвами інквізиції стали хрещені маври (мориски), всі іногородці й нарешті свої.

Посилення іспанського абсолютизму (перша половина XVI століття пов'язане з іменем короля Карла I, обраного імператором «Священної Римської імперії» під іменем Карла V. Заокеанські колонії Карла V і його володіння в Європі були настільки неозорими, що, як стверджували хроніки, «над імперією ніколи не заходить сонце». Однак імператору цього було мало: його підштовхує мрія про всесвітню католицьку імперію, тому він веде безконечні війни з протестантами. Претензії на світову гегемонію набули настільки епідемічного характеру, що вони поширилися і на наступників Карла V, перетворившись не лише на династичну, а й на національну традицію, яка недовго пережила початкову потужність іспанської імперії.

Абсолютизм в Іспанії сягнув апогею під час правління сина Карла V Філіпа II, чиї європейські володіння значно перевищували за численністю населення Англії і Франції разом узяті. Його армія і флот були найсильнішими, а держава – найбагатшою в світі. Колонії були джерелом золота і срібла (на Іспанію припадало 70 % світових запасів). Водночас релігійна нетерпимість набула за Філіпа II хворобливого, психопатичного характеру. Аутодафе стає улюбленим розвагою народу, ледве не національним святом. Від покарання не рятує навіть духовний сан: у ересі звинувачують абатів, єпископів, архієпископів і навіть сан примаса (найвищий ієрарх іспанської церкви) просидів по звинуваченню в ересі 17 років в тюрмі. Діти були зобов'язані доносити на батьків. Інквізиція стала цензором над усіма виданнями, а володіння книгою, яка не входила до переліку дозволених, каралася смертю. Своє кредо Філіп II сформулював так: я віддаю перевагу царюванню в пустелі, а не в квітучій країні, населеній еретиками.

Занепад розпочався з невдалої 80-літньої боротьби з Нідерландами, по завершенні якої стало очевидним, що не вдалося ні завоювати весь світ, ні перемогти протестантів. Маятник іспанської історії рушив у зворотній бік: через 200 років після звільнення країни від маврів Іспанія не лише втратила свої колонії, а й сама опинилася в становищі другої-третьої держави, залежно і від сусідньої Франції³.

Піднесення розпочалося лише в другій половині XX століття. Спрацювала реформа 1959 року: у 1963-1972 роках валовий продукт іспанської промисловості щорічно збільшувався на 11 %. Франкістам довелося відмовитися від політики автаркії в економіці, від націоналістичного протиставлення країни решті світу і від багатьох інших господарсько-економічних обмежень та ідеологічних догм. Батьками «іспанського дива» були міністр-технократ католицької організації «Опус деї», світогляд яких віддзеркалював модернізаційні акценти трансформації католицизму.

Що стосується Росії, то вона успадкувала від Московії історичний набір з усіх елементів централизованної бюрократично-общинної держави. До кінця XIX століття 90 % селян були членами общин, межі яких співпадали з межами сіл. Общинний атрибут менталітету спроможний надовго пережити саму общину, яка його породила. Не випадково він дає про себе знати навіть у сучасній Росії. Очевидно, не варто доводити і той факт, що в російській історії не бракувало і двох інших елементів – деспотичної влади та чиновників⁴.

Культурно-цивілізаційна спадкоємність надзвичайно інерційна і консервативна. З цієї причини вона часто входить у суперечність з істотними фактичними даними – зокрема, генетичними. Для прикладу: за генетичним складом теперішні греки – на чверть араби і ще на стільки ж – бербері. В сучасних українців цей складник також є – щоправда, становить лише 8 %. У слов'ян Чехії та Сербії спорідненість з берберами і арабами складає понад

20 %, серед румунів навіть третину, у словаків – 15 %.

Сьогодні це нагадує курйоз чи ретроальтернативну фантастику, але на початку XI століття переважна частина населення Наддніпрянщини, яке складалося з тюркомовних печенігів, прийняла іслам. За розрахунками Омеляна Прищака, тоді печенігів на цих землях було понад 3 мільйонів осіб – проти кількох десятків тисяч слов'ян. На момент прийняття ісламу кордон між печенігами та слов'янами проходив на південь від Києва по річці Стугні (Васильків), далі – по Трубежу, Остру, Сейму. Іншими словами, печеніги контролювали ледве не 90 % земель сучасної України. З книги візантійського імператора Костянтина Багрянородного можна дізнатися про тодішню назву цієї країни – Пачинакія. Прикметно, що крім українців ніхто не знає слова *евшан*, зате в усіх тюркських народів воно означає *полин*⁵.

У цьому контексті вже не повинно викликати подиву, що слово «чумак» – це назва мусульманина в устах тюрка-немусульманина (наприклад, гагауза). Назва Димер походить від албанського слова «зима», що означає місце зимівлі. Прізвища Шкурат, Скуратівський походять від албанського слова «шкурт» – «кремезний». Алжирське місто Джеджелі модифіковане в українських прізвищах Джежелій, Джеджула, а самоназва північно-африканських племен туарегів – імадзігон – знайшла відображення в українських прізвищах Мадзігон, Макогон, а також у слові «обмакогонити» (з кліматичних причин бербері за традицією голять голови).

Як це не парадоксально, але якби не монголо-татарська навала, то на берегах Дніпра цілком могло закріпитися мусульманство. Монголи добре усвідомлювали, де знаходиться осереддя непокорених переможених: вони заспокоїлися лише тоді, коли зруйнували Багдад і втратили останнього халіфа у 1258 році (це сталося через 18 років після взяття Києва).

Як не дивно, попри тверду руку монгольських завойовників, значна частина мусульманських аралів вважає за честь згадати в своєму родоводі про монгольський фактор. Зокрема, канонізована в Казахстані в статусі «науково бездоганної» книга Калібека Даніярова «Історія Батьківщини» (2000 р.) зазначає: «Всі казахські роди брали участь у походах Чингізхана і хана Батия, а сам Чингізхан – казах, оскільки його батько Єсукей був ханом казахського роду Кіят, який впродовж багатьох століть проживав на берегах Волги»⁶.

Треба визнати, що чимало тверджень К. Даніярова відповідають дійсності: зокрема, Чингізхан хоч і народився у 1155 році на території сучасної Монголії, однак назвати його монголом можна зі значними застереженнями – щоправда, як і казахом. Що стосується роду Кіят, то він дійсно започаткував казахський етнос, але Темучин помер у першій половині XIII століття, а етнонім «казах» з'явився лише наприкінці XIV століття. Чингізхан якщо і причетний до створення Казахстану, то ве-

лями опосередковано: казахські хани вели своє походження від Уруса, нащадка Джучі, першого сина Чингізхана.

Найбільших успіхів на ниві пропаганди історичних міфів досяг Туркменистан. Праця Сапармурата Ніязова «Рухнама» стверджує, що держава туркменів з'явилася ще п'ять тисяч років тому, а заснував її нащадок самого Ноя – перший туркменський пророк і державний діяч Огуз-хан. Створена ним імперія нібито простягалася від Балхашу до Волги. Натомість за межами Туркменистану прийнято вважати, що предки нинішніх тюркських народів з'явилися у Центральній Азії лише наприкінці IV століття до н.е., витіснивши арійські імена. З огляду на це зауваження маємо одне з двох: або іноземні історики і археологи помиляються, або туркмени – не тюрки.

Знахідка під Ашгабатом предметів, що нагадують письмове приладдя, дозволила владі стверджувати, що туркменська письменність має чотиритисячолітню історію. Цільові пріоритети узбецької пропаганди, яка обрала видатним предком сучасної держави еміра Тимура, у цілому схожі. Щоправда, Тамерлан був тюрком монгольського походження, а племена, які ведуть початок від легендарного Узбек-хана прийшли в Центральну Азію наприкінці XV століття, «спізнившись» по похорони великого «предка» майже на сотню років. Однак рефлексіями щодо таких «дрібничок» владні та наукові кола Узбекистану себе не обтяжують.

Натомість для Таджикистану Тамерлан – руйнівник і загарбник. Таджикистан історіографія обрала протиположною державі Тимура саманідське царство і засновника династії Ізмаїла Солоні – саме його ім'я носить сучасна таджицька валюта. Саманіди звеличуються як найбільш потужна й розвинена цивілізація свого часу, твердиня просвітництва. Аби применшити історичні претензії сусідів, узбеки не уникають можливості нагадати, що саманіди насправді були лише намісниками багдадського халіфа. Деякі дослідники з Душанбе взагалі стверджують, що таджики належать до арійської цивілізації Аріани, вік якої сягає ледве не 8 тисяч років, і на цій підставі приписують собі створення Вавилонської імперії і зороастризму.

Щоб не відстати в побудові історичних міфів, влада Киргизстану канонізувала своє державне коріння від 2001 року до н.е. (аргументом слугувало посилення на китайські історичні джерела, в яких вперше згадується етнонім «киргиз»). З огляду на відсутність імперії у киргизській історії її довелося пов'язати з функціонуванням Великого шовкового шляху. Відтак, Киргизстан опанував ідеологією історичного мосту між китайським Сходом та євразійським Заходом.

Загалом можна стверджувати, що мета маніпуляцій з історією і географією – це насамперед легітимація нових держав, підтримка курсу політико-господарських еліт і притлумлення комплексу меншовартості. Як правило, створення історичних міфів виправдовується аргументом «відновлення

історичної справедливості»: «На догоду державним ідеологіям перед історичною наукою ставлять три основні завдання. Перше – пошук найдавнішого коріння нації (краще в кордонах нинішньої держави, однак можна й за її межами). Друге – опис «золотого століття» на території країни, по можливості із прив'язкою до великих імперій, які якщо не своєю появою, то процвітанням були зобов'язані пращуром сучасних таджиків (узбеків, киргизів, казахів та Туркменів). Нарешті, третя тема охоплює період становлення сучасної державності»⁷.

¹ Поздняков Э. Геополитика. – М.: Прогресс-Академия, 1995. – С. 33.

² Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М.: Изд-во АСТ, 2003. – С. 108.

³ Дергачев В. Цивилизационная геополитика (Большие многомерные пространства). – Одесса: ИПРЭИ НАНУ, 2003. – С. 84.

⁴ Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи. – Львів: Лілея-НВ, 2000. – С. 92.

⁵ Деменко О. Українська геополітика ХХІ ст.: євроазійство чи євроінтеграція // Людина і політика. – 2004. – №1. – С. 17.

⁶ Коментарі. – 16 квітня 2010 р. – С. 12.

⁷ Коментарі. – 16 квітня 2010 р. – С. 16.

УДК: 323.12

© Микола Лазарович
(м. Тернопіль)

НАУКОВЕ РОЗРОБЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЄВРЕЙСЬКИХ ПОГРОМІВ ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1921 РОКІВ

Проаналізовано стан наукового розроблення проблеми єврейських погромів періоду Українських визвольних змагань 1917-1921 років.

Ключові слова: єврейська меншина, антисемітизм, погроми, жертви, покарання.

Mykola Lazarovych. Scientific development problems of Jewish pogroms Ukrainian liberation movement period 1917-1921. The state of scientific development problems of Jewish pogroms Ukrainian liberation struggle period 1917-1921.

Keywords: the Jewish minority, antisemitism, pogroms, victims, punishment.

Николай Лазарович. Научная разработки проблемы еврейских погромов периода украинского освободительного движения 1917-1921 годов. Проанализировано состояние научной разработки проблемы еврейских погромов периода Украинской освободительной борьбы 1917-1921 годов.

Ключевые слова: еврейское меньшинство, антисемитизм, погромы, жертвы, наказания.

Постановка наукової проблеми та її значення. Головним, фундаментальним правом кожної людини є невід'ємне право на життя. Його наявність зумовлена самим існуванням індивіда, тому воно – найприродніше. Однак у контексті періоду, що розглядається в роботі, це право часто порушували, а цінність людського життя нівелювали. Таке становище стало можливим під час Першої світової війни та Визвольних змагань 1917-1921 рр., які на території України характеризувалися особливими драматизмом та жорстокістю. Найбільше потерпали незахищені верстви населення, серед яких і значна частина національних меншин. Найганебнішою сторінкою означеного періоду стали єврейські погроми, які здійснювали представники різних влад і політичних сил, що діяли в Україні.

Проблема єврейських погромів, спричинених сукупністю історичних стереотипів, соціально-економічних суперечностей та антагонізмів, є надзвичайно складною для вивчення. Наявні дослі-

дження означеного явища мають широкий діапазон: від повного заперечення участі українців у погромному русі до намагання цілковито перекласти провину за антиєврейські ексцеси на учасників українського національно-визвольного табору. Правда ж полягає в тому, що до єврейських погромів вдавалися представники всіх влад і політичних сил, які діяли в Україні впродовж 1917-1921 рр. Відповідно означені події необхідно розглядати у контексті непростиж об'єктивних обставин, що склалися в одному з найбільш критичних періодів української історії.

Серед досліджень, в яких відносно комплексно та об'єктивно проаналізовано антиєврейський погромний рух, варто назвати праці Т. Гунчака, С. Гусева-Оренбурзького, В. Іваниса, В. Сергійчука, І. Чериковера, О. Шульгина та ін.¹ Автори більшості з них свої твердження ілюстрували значною кількістю раніш невідомих архівних документів, які дають змогу з'ясувати причини, наслідки та імена винуватців трагічних подій означеного хронотопу.

У ряді праць висвітлено окремі аспекти антисемітського руху: погроми в Російській імперії², злочини, вчинені деморалізованими солдатами російської армії в 1917 р.³, повстанськими загонами⁴, частинами Армії УНР⁵, Добровольчої армії⁶, польського війська⁷, Червоної армії⁸ тощо.

Дані про причини і передумови єврейських погромів відображено в працях О. Брика, О. Будницького, Т. Гунчака, І. Мазепи, В. Сергійчука, Д. Франкеля, П. Христока, І. Чериковера, О. Шульгина, Я. Грицака та ін.⁹ Більшість із дослідників погоджувалася, що головною причиною погромного руху була анархія, спричинена агресією російських більшовиків.

Наслідки погромів були страхітливими, однак підсумкові, систематизовані дані кількості актів насильства проти єврейського населення та їхніх жертв історики поки не спроможні назвати. Йдеться лише про приблизні цифри, які різняться між собою дуже істотно. Загальний аналіз окресленої